

EVROPA ZDAJ

Povzetek: *Zgoščena zgodovina je obudila celotno tisočletno potlačeno bogastvo slovenskega političnega dispozitiva in pousem odprto je ostajalo, kaj od političnega nezavednega bo v kriznouslyodnih trenutkih prevladalo in s čim od aktualnih vsebin političnih spopadov se bo intersekcionaliziralo: bo to ponovitev strukture državljanske vojne z ogrožajočim Tujcem, kolaboracijo in odporom? Bo politična (ne)kultura dovoljevala legalistični odpor proti centralizaciji s spremljajočimi pojavi oportunitizma, zunanjega vazalstva in "notranje avtonomije" ob naslonitvi na katero od panentitet? Bosta prevladali plebsovska revolucionarno-demokratska politična tradicija in narodno-osvobodilni mit Zedinjene Slovenije ali pa bo močnejša tradicionalno slovenska politična kultura janzenizma, racionalizma, pragmatizma in utilitarizma, ali drugače, ali tveganje prehoda čez Rdeče morje ali navidezno varna zaščita jugoslovanskih egiptovskih loncev brez mesa? Slovenska zgodovina je polna političnih fantazm globokega notranjega razcepa nacionalnega korpusa - se lahko ponovi razkol na dva sovražna tabora ali pa morda prevlada močvirje korporativističnega slogaštva? Kakšna (tretja) Jugoslavija, če sploh Jugoslavija: (p)ostati prvi na Balkanu in zbrati dovolj moči za zagotovitev še politične poleg gospodarske prevlade v zvezni državi, jo v konfliktu z Miloševićevo Srbijo konfederirati ob pritegnitvi Hrvaške, razunitarizirati in decentralizirati, skratka Balkan evropeizirati - ali pa dvigniti roke in zbežati z Balkana, dokler je še čas, dokler sama Slovenija ne bo balkanizirana?*

Ključni pojmi: *Evropa, komunizem, demokratični socializem, liberalna demokracija, federacija, asimetrična federacija, konfederacija.*

V vladajoči slovenski partiji tečejo jeseni 1989 okrog teh vprašanj prelomne politične in ideološke bitke. Te poganja dvojna dinamika: deloma zunanji pritisk ZSMS ("Boj za oblast": parlamentarna demokracija) in slovenske opozicije ("Majniška deklaracija" št. 2: suverenost Slovenije), deloma pa notranji frakcijski

---

* Dr. Milan Balažic, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

spopadi okrog ohranitve ("zdrave sile"), peoblikovanja (Kučanov "centrum") ali demontaže komunističnega koncepta ("mlajši komunisti") in takojšnje uvedbe vseh demokratičnih standardov. Ob ponovljeni frakcijski razcepljenosti pri nacionalnem vprašanju - "zdrave sile" zagovarjajo avnojsko federacijo, Kučan asimetrično federacijo, "mladokomunisti" pa konfederacijo - skuša Kučanova sredinska večina v partiji graditi "nemogočo" politično pozicijo, ki bi povezala zavzemanje za Evropo in Balkan, demokracijo in socializem ter kapitalistično učinkovitost in socialno pravičnost.

Privilegirani ideološki teren spoprijema med "levo" in "desno" partijsko frakcijo je bil razred "ponižanih in razžaljenih", pojem delavskega razreda. Protagonisti "zdravih sil" so se trudili, da bi se prilagodili novemu diskurzu, a opuščanje boljševiskih sidrišč ni prihajalo v poštev: na oktobrskem plenumu centralnega komiteja slovenske partije se ti še naprej oklepajo zasnove integralnega samoupravljanja, meneč, da lahko le samoupravni socializem odpravi prevlado lastnine in oblasti. Vinka Hafnerja v osnutku novega partijskega programskega dokumenta najbolj moti to, da je sicer sem ter tja še uporabljen pojem "delavec", nikjer pa ni več pojma "delavski razred". Toda ta v resnici obstaja in če "mlajši komunisti" tega ne verjamejo, naj počakajo, da se pred republiško skupščino spet zbere večtisočglava množica delavcev iz kakšnega večjega ljubljanskega podjetja z zahtevami po uresničevanju delavskih pravic, pa bodo znova spoznali delavski razred. Hafner je nadalje spraševal, ali je partija še delavsko-komunistično gibanje ali pa se spreminja v socialistično socialdemokratsko stranko. "Mlajši komunisti" so bili ob tem vznemirjeni: Balažic Hafnerju na vprašanje po "radioerevansko" odgovori z da in ne - stranka bo še naprej v veliki meri upoštevala interese enega največjih deprivilegiranih slojev v družbi, hkrati pa bo "širila svojo zastopanost na vse ostale deprivilegirane marginalizirane sloje" (Delo, 11. 11. 1989: 20).

Če so "mlajši komunisti" zahtevali takojšnjo opustitev formalnega sklicevanja na zgodovinske delavske interese kot alfe boljševiskega ideološkega vesolja, pa Kučanov "centrum" ni bil takega prepričanja: kot alternativo v predlogu dokumenta "Evropa zdaj" sprejmejo Hafnerjevi sintagmo o "sodobnem delavskem razredu". Partijska ideologinja Sonja Lokar ta "kompromis" pojasni, da je treba izhajati iz najširše pojmovanega delavskega razreda, ki je v odtujenem položaju v dveh vlogah - kot nosilec in kot žrtev razvoja. "Mlajšim komunistom" nenadejano priskoči na pomoč ekonomska stroka, zbrana v partijski ekonomsko-teoretski sekciji Marksističnega centra. Skico slovenskega partijskega ekonomskega programa uvedejo s pripombo, kako verjetno ni pisan na kožo vsemu partijskemu članstvu, "je pa koncept za mlade, dinamične in podjetne". Dr. Bogomil Ferfila se prav zato sprašuje, ali bi se po sprejetju takega programa partija še lahko imenovala Zveza komunistov: v času partijske pokore in vsebinskega salto mortale je morebitna odveza odvisna tudi od njenega novega videza - spremembe imena, simbolov, statuta, itd - torej od simbolne predstavitve diskontinuitete, ki jo zareže predlog novega partijskega programa s sintagmo "za evropsko kakovost življenja". Zadnja desetletja je bila partija predvsem "zveza hegemonistov in utopistov", glede na vsebino "Evrope zdaj" pa bi bilo najprimernejše novo ime "Zveza za napredek in humanost".

“Naslednja poteza je opredelitev socialne baze, ki bi se oprijela takšnega programa - še naprej kvasiti o delavskem razredu res nima več nobenega smisla. Partijski program je ‘pisan na kožo’ menedžerjem, podjetnikom, inteligenci, tehnokratom, predvsem srednjim in višjim slojem. Menim, da lahko partija svojo ‘delavsko preteklost’ rešuje le v koaliciji z Zvezo sindikatov, ki naj deluje predvsem kot prava delavska stranka. Delavski razred z marksizmom kot svojim teoretskim ogrodjem in orožjem je kot družbeni temelj in vodilo (kot osrednji družbeni, ekonomski, politični, zgodovinski, kulturni itd. subjekt) brezupen in zgrešen...” (Delo, 14. 10. 1989: 23). Dva razloga sta za to: prvi, vse stranke pretendirajo na celotno volivno telo, da si pribore čim večji kos oblastne pogače; in drugi, po ukinitvi samoupravljanja in družbene lastnine je potrebno na temelju neomejvane rasti zasebne lastnine in delovanja trga delovne sile zgraditi model učinkovitega “delavsko-menedžersko-kapitalskega partnerstva kot humano demokratično sintezo” ključnih produkcijskih tvorcev.

Demokratična javnost se zaradi vseh teh znotrajpartijskih nemirov sprašuje, kako daleč si pravzaprav upa slovenska partija. Ta je spominjala na človeka, sedečega na oknu drugega nadstropja, ki je v plamenih: če tam obsedi zaradi strahu pred skokom, ga bodo slejkoprej pogoltnili ognjeni zublji - če skoči, skočiti pa mora, če si želi ohraniti življenje, potem mora zaradi višine računati na zlome in zvine, na notranje pretrese. Že “primer Popit” je pokazal, da tri frakcije - relativno nevtralizirana, toda ne nemočna “leva” skupina “socialistične samoupravne opcije”, obsežna “sredina”, ki zastopa počasne, umirjene reforme, ter končno “mladokomunistični” “desni” radikali, ki zahtevajo odločne korake v smeri modernizacije države in večstrankarske demokracije - družijo zgolj močna Kučanova politična osebnost, legitimacijska točka vseh različnih pogledov v slovenski partiji. Začasni kompromisi med frakcijami so sicer opravljali produktivno nalogo širjenja notranjepartijske demokracije in verige enake veljavnosti političnih pozicij, toda to širjenje se ni moglo nadaljevati v nedogled: medtem ko bi odcepitev “levega” krila z ustanovitvijo neoboljševiške KP Slovenije okrepila množenje simpatizerjev in možnih volivcev, ki jih je partija pridobivala z odločno držo pri bitki za slovenske ustavne amandmaje, pa bi odhod “desnega” krila s priključitvijo ZSMS, Socialistični zvezi ali celo samostojnim formiranjem pomenil pravi polom. Slovenski politični prostor na levem delu spektra je v tem času namreč še zelo neurejen in slabo strukturiran: v tem prostoru nastopa slovenska partija kot še vedno (vsaj do demokratičnih volitev) megastranka z močnim vplivom na državne aparate, nato Socialistična zveza kot nekdanja partijska transmisija in ne še kot samostojna Zveza socialistov, tu je ZSMS s socialno-liberalnim nagnjenjem, ki je prešibka za sodelovanje z oblastnim blokom in premočna, da bi sodelovala z opozicijo. Razmere so se zapletale: v želji biti “levosredinski” je Socialistična zveza partijo privala na položaj (skrajne) levice, čeprav jo je novi programski dokument prav tako umeščal najmanj levosredinsko. V igri je tudi združitev partije in Socialistične zveze v veliko nacionalno levosredinsko stranko socialistične ali socialdemokratske usmeritve s široko notranjo demokracijo in pluralnostjo - skratka, možne so bile vse opcije, odkar je partija pristala na kakršen koli volilni rezultat, tudi tisti, da “levi blok” s partijo vred odide v opozicijo “na remont” (Teleks, 19.10.1989: 12).

Slovenska partija se je kot prva v Jugoslaviji odpovedala vnaprejšnji vodilni vlogi in novo pozicijo "stranke med strankami" zapisala v ustavo. Druge komunistične partije po Jugoslaviji so - da bi preživele - ohranjale privilegirani položaj, nasprotno pa so se madžarski komunisti - da bi obstali na volitvah - "ukinili" in dejansko preimenovali. Slovenska partija ni želela slediti ne prvemu ne drugemu vzoru: svojo "ukinitev" so preložili na čas po prvih demokratičnih volitvah, partijski vrh prav tako ni načrtoval nobenega kameleonstva z novimi imeni, ki bi prikri-vala zgodovinsko odgovornost slovenskih komunistov za zgrešen boljševiški "razvojni" koncept. Tu pa je bila še jugoslovanska razsežnost zvezne partije kot mesta političnega odločanja: slovenska partija je bila pripravljena v zvezni partiji delovati kot samostojen politični subjekt in ni (več) hotela pristajati na vlogo manjšine ali se dajati preglasovati na točkah slovenskega nacionalnega interesa. Partijski šef Kučan je v svojih javnih nastopih opozarjal, da nima nihče pravice odločati o nacionalni skupnosti mimo te skupnosti same: "Naj si sposodim prispodobo - ni sebična rdeča vrtnica zato, ker lepo po svoji meri cveti sredi vrta, sebična je, če zahteva, da cvetejo rdeče tudi vse druge vrtnice in še bolj, če zahteva, da so vrtnice tudi vse drugo cvetje" (Dnevnik, 21.10.1989: 2). Vrhunski politični dirigent ob tem ni pozabil pomiriti Beograda, saj omenjena "politična poezija" ne bi pomenila konfederalizacije Jugoslavije, pa tudi Evropa ne bi bila pripravljena prijazno sprejemati tistih, ki so razrušili "svojo lastno hišo".

562

V tej "hiši" se je pospešeno pripravljala odločilni obračun: prav tega dne, 21. oktobra 1989, centralni komite zvezne partije sklene, da bo 14. izredni kongres ZK Jugoslavije od 20. do 22. januarja 1990 v Beogradu. Na posamezne alarmantne očitke, da se slovenska politika premalo zaveda odločilne besede armade v državi, njene podcenjevanje izredne vloge ključnega dejavnika na tehtnici odločanja o usodi predlaganih reformnih konceptov in njene odgovornosti zgolj same sebi Kučan odgovarja, da nezadovoljstvo vzbujajo tisti, ki javno razmišljajo o tem, kako so slovenski komunisti Slovence spravili v tako Jugoslavijo, v kakršni niso enakopravni in ne morejo uporabljati svojega jezika. V prvi vrsti gre za slovensko opozicijo:

"Novi politični subjekti nimajo nobene odgovornosti. Jemljejo si legitimnost, ki ni nikjer preverjena. V njihovih programih je zapisana poleg bolj radikalizirane zahteve po Evropi, ki jo dostikrat vidijo brez Jugoslavije, kar je povsem nerealno. Kot da bi Evropa komaj čakala na ljudi, ki so razdejali lastno hišo, zdaj pa naj bi jih vzeli Evropejci za podnajemnike, ne da bi imeli zagotovilo, da tudi njihovega doma ne bodo razdejali. Nikjer sosedji nimajo radi človeka, ki je požgal lastno hišo. Tisto, kar je pozitivnega v tem programu, se zelo ujema z našim. Imajo pa to prednost, da mobilizirajo ljudi na temelju protikomunizma, kajti v glavah naših ljudi se je vse to, s čimer so zdaj nezadovoljni, personificiralo v ZK" (Delo, 24.10.1989: 2). Če že, potem je Evropa v tem obdobju gledala na zadeve z moskovskimi očmi: sovjetski tisk obdeluje "samovoljne in egoistične Slovence", da bi svojim pribaltskim in zakavkaškimi republikam pokazal, česa ne smejo. Jugoslavija je bila po drugi svetovni vojni ukrojena po modelu Sovjetske zveze in razpad prve bi povzročil najmanj potresne sunke v drugi komunistični federaciji. Nekateri komentatorji celo namigujejo, da se na liniji Beograd-Moskva postopoma oblikuje nova ideološka

vzhodnoevropska os "konzervativne" internacionale: ob vse pogostejših grožnjah s silo in primitiviziranju politike so rastle delnice totalitarnim komunističnim koncentracijam politične in vojaške moči, s tem pa obratnosorazmerno zmanjševale možnost za vpliv racionalnega dejavnika.

Med tovrstne dejavnike vsekakor spada programski dokument za 11. kongres slovenske partije "Evropa zdaj - za evropsko kakovost življenja", katerega osnutek partijski vrh predstavi na tiskovni konferenci 23. oktobra 1989. Po hitro preseženem "Dokumentu o prenovi" se znotraj številčne komisije partijskega predsedstva za programski dokument¹ več kot pol leta za zaprtimi vrati spopadajo vse tri frakcije - katera je bila uspešnejša, kaže temeljna značilnost dokumenta: diskontinuiteta z vsem, kar diši po realsocializmu, in izstop iz začaranega kroga preteklosti z evropskimi demokratičnimi merili. Partijski šef Kučan želi v javnosti takoj zmanjšati učinek radikalnega preloma, zato raje govori o "procesu demokratične obnove socializma", dokument pa naj ne bi bil klasični program, temveč prej politična legitimacija slovenske partije na prvih demokratičnih volitvah: "Gre za to, da ponovno preverimo svojo legitimnost. Ne zato, ker bi mislil, da te legitimnosti nimamo - ta zveza komunistov je to legitimnost dobila med narodnoosvobodilnim bojem in v revoluciji - ampak gre za to, da ZK zdaj to legitimnost potrdi na demokratičen način z volitvami...". "Socialistična slovenska fronta" je tako po Kučanu storila korak naprej od spraševanja, ali je to, kar živimo, sploh socializem: program izhaja iz neprijazne resničnosti in ponuja prihodnost Slovenije naslednjega tisočletja, ko se svet morda ne bo več delil na kapitalizem in socializem ter bo nastajala nova civilizacija - ta bo iz socializma vzela "humanistično osvobodilno idejo" in ekonomsko demokracijo.

"Evropa zdaj" pa ima kajpada tudi bolj prizemljene cilje, namreč uveljaviti novo generacijo političnih voditeljev, simbolni tim, ki ga slovenska partija ponuja volilcem: Mitja Žagar (cilji in vrednote), Mirjana Križman (državljske svoboščine), Milan Balažic (večstrankarska demokracija), Lojze Ude (federacija), Vlado Klemenčič (gospodarstvo), Vili Rezman (ekologija), Peter Bekeš (politični sistem), Marija Cigale (socialna politika), Milan Bratec (kultura), Bojan Požar (šport), Franci Pivec (izobraževanje), Ciril Baškovič (znanost), Lev Kreft (civilna družba), Lenart Šetinc (obveščanje), Stane Bačar (obramba), Borut Pahor (zunanja politika), Sonja Lokar (demokratični socializem) in v prvi vrsti Ciril Ribičič, ki ga Kučan določi za "prestolonaslednika". Kot predsednik programske komisije bdi nad tem, da ne bi "zdrave sile" preveč zavirale prepotrebne reforme in da "mlajši komunisti" ne bi

¹ Komisijo za programski dokument predsedstva CK ZKS so sestavljali: Ciril Ribičič (predsednik), Mitja Žagar (sekretar), Stane Bačar, Milan Balažic, Ciril Baškovič, Ljubo Bavcon, Peter Bekeš, Marija Cigale, Robert Černe, Miloš Čirič, Bogomil Ferfila, Milan Gaspari, Miroslav Glas, Branko Greganovič, Franček Hudej, Martin Ivanič, Božo Janhuba, Srečo Kirn, Vlado Klemenčič, Matjaž Kmecl, Silvo Komar, Lev Kreft, Mirjana Križman, Milan Kučan, Jože Lokar, Sonja Lokar, Miloš Mikeln, Jože Osterman, Borut Pahor, Ernest Petrič, Franci Pivec, Janko Pleterski, Senko Pličanič, Bojan Požar, Vika Potočnik, Branka Preželj, Miloš Prosenc, Vili Rezman, Rudi Rizman, Dušan Semolič, Lenart Šetinc, Jože Šter, Tina Tomlje, Lojze Ude, Milenko Vakanjac, Vojko Venišnik in Viktor Zakelj; pri pripravi programskega dokumenta sodelujejo tudi naslednji nečlani ZKS: Katja Boh, Vekoslav Grmič, Marko Kos, Slavko Pezdur, Andrej Ule in Slavoj Žižek - nekateri med njimi pozneje svoje sodelovanje zanikajo.

pretiravali z demokratično alternativo.² Za Kučanovo "sredino" je dovolj, da partijski in širši javnosti namesto boja proti meščanski desnici, kontrarevoluciji in separatizmu ponudi pozitiven program družbenih reform - pluralizem lastnin, politična konkurenca, preverjanje legitimnosti na vsakokratnih volitvah in Evrope doma: "To geslo ne pomeni zavzemanja za odcepitev od Jugoslavije in potem vstop v Evropo, ampak gre predvsem za to, da bi tudi doma začeli delati in živeti po najbolj zahtevnih evropskih merilih". Slovenska partija želi po Ribičiču biti "hkrati stranka in gibanje", odprta do vseh, tudi do vernikov, in sprejeti toliko družbene (so)odgovornosti, kolikoršna bo stopnja volilnega zaupanja. Evropa tukaj in zdaj pomeni odpovedati se notranjim jugoslovanskim merilom uspešnosti in vzpostaviti razmere za "začetno fazo graditve duhovno in materialno bogatejšega socializma": "Pregloboko smo v etastičnem, da bi nas lahko plašili z nevarnostmi liberalnega trga. Prevelik je monopol državne in družbene lastnine, da bi se bilo realno bati popolne privatizacije. Preveč je še v veljavi enopartijski sistem, da bi bil realen hiter prehod v večstrankarstvo, ki bi onemogočal nestransko povezovanje in nestransko politično aktivnost". Tu je ležalo skrito jabolko spora med Kučan-Ribičičevo "sredino" in "mlajšimi komunisti": slednji zahtevajo spremembe takoj, medtem ko prvi sledijo geslu Evropa zdaj - demokratične spremembe (in volitve) nekoliko pozneje. Ravno tako "radikalcem" ni bilo povšeči nenehno Ribičičevo žebiranje o upoštevanju prvin socializma, samoupravljanja, federalizma in neuvršenosti, kar je bodočemu partijskemu šefu pomenilo, da se "ne odpovedujemo pozitivni utopiji". Partija naj bi ostala leva politična organizacija demokratičnega socializma - "stranka družbene prenove" - in Ribičič na vodi čuti, da mora poudarjati izogibanje "nepotrebnim razcepom na levi" (Evropa zdaj, 1989; Delo, 24. 10. 1989: 1,8).

Zadnji veliki programski dokument ZKS kot partije na oblasti sicer izhaja iz temeljnih vrednot, kot so: svoboda in enakopravnost, pravičnost, poštenost, delo in odgovornost ter medsebojna solidarnost. S temi vrednotami hoče nova partija, "stranka demokratične prenove" in "zveza demokratične leve", ki ne nastopa več v imenu delavskega razreda in nima več monopola edine resnice, Slovenijo in Jugoslavijo spremeniti v sodobno, razvito in v svet odprto "demokratično evropsko socialistično državo". Do tega cilja ni moč priti "brez klasičnih pridobitev meščanske revolucije": poštenih volitev, skupščinske vladavine in (sic!) delitve funkcij oblasti, vlade z okrepljenimi pristojnostmi, depolitizacije sodne funkcije in neodvisnosti sodnikov, odprave mišljenjskih deliktov in smrtne kazni itd. Geslo "sestop z oblasti" za slovensko partijo pomeni sodelovanje pri oblastnih poslih odvisno od zaupanja volivcev na svobodnih volitvah: stranke so eden izmed temeljev sodobnih pluralnih družb, saj večstrankarska demokracija omogoča konkurenco političnih programov, demokratično oblikuje oblastne strukture in institucijo opozicije kot "strukturni pogoj racionalne politike". Legitimna oblast temelji na časovno

---

² *takoj po tiskovni konferenci, na kateri je 23.10.1989 predstavljen programski dokument "Evropa zdaj", Ciril Ribičič skliče sestanek, na katerem Milana Balažica obtoži, da je v svojem javnem nastopu močno pretiraval glede tega, da se partija zavzema za realizacijo demokratičnih volitev v najkrajšem možnem času - v tem trenutku Ribičič šteje čas do prvih svobodnih volitev v Sloveniji še v letih, z dolgim "prehodnim obdobjem".*

omejeni, demokratično nadzirani in deljeni oblasti. Ob strankah naj se razvija vse bogastvo nestranskih oblik političnosti in družbenosti, da ne bi monopola ene stranke zamenjali s "pluralizmom monopolov". Znotraj slovenskega pluralnega političnega prostora bo za zdaj še partija nastopala kot "moderna (nacionalna) evropska levo-sredinska stranka", vzpostavitev jugoslovanskega političnega pluralizma v vsaki republiki pa bi omogočilo "transnacionalno in transteritorialno povezovanje" političnih opcij in konkurenco globalnih družbenih projektov v SFRJ.

Poličnemu trgu je za podlago ekonomski trg, preoblikovan po načelu "ni lastnine brez lastnika": družbeno lastnino je treba spremeniti v lastnino z opredeljenim lastnikom s kapitalskim povezovanjem podjetij, nakupi in odkupi podjetij, podjetništvom in uveljavljanjem delavskih delnic, produktivnimi naložbami državljanov, državno lastnino, zasebno in združno lastnino. Učinkovitemu funkcioniranju enotnega jugoslovanskega trga najbolj ustreza politična forma "asimetrične federacije" s soglasnim modelom odločanja federalnih enot. Svobodno in samostojno odločanje slovenskega naroda o svojem političnem statusu vključuje tudi pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi. Samoodločba je celovita, trajna in neodtujljiva: slovenska partija zavrača vnaprejšnje zanikanje smisla večnacionalnih federacij in razvoj slovenskega naroda zunaj Jugoslavije kot edino možnost, kot enako zavrača zanikanje pravice narodov do samoodločbe in poskuse majorizacije nad manj številčnimi narodi - skratka, slovenski komunisti ne dovoljujejo odpovedovanja pravice do samoodločbe slovenskega naroda in na njej zasnovani suverenosti slovenske države. Slovenije (in Jugoslavije) si v viziji prihodnje združene Evrope ni mogoče predstavljati zunaj evropskih povezovalnih procesov.

Končno se tudi slovenska partija perspektivno "uvršča v novo evropsko levico" in se kani zavzeti za "institucionalizacijo" sodelovanja s socialistično internacionalo. V Jgoslaviji namerava varovati in razvijati "nacionalno samobitnost in enakopravnost narodov", zato pri ključnih programskih vprašanjih in vprašanjih nacionalnega interesa slovenska partija v zvezni ne dopušča preglasovanja. Centralni komite slovenske partije na svoji seji 26. oktobra 1989 soglasno (!) sprejme navedene programske točke, s tem da pusti nekaj temeljnih polemičnih vprašanj do kongresa odprtih - denimo: primernost izhodiščnega gesla o evropski kakovosti življenja, ali je partija zdaj "nacionalna politična zveza" ali pa še naprej ostaja organizacija, ki izraža predvsem delavskorazredne interese, zasnovo družbene lastnine, razumevanje vloge samoupravljanja, je partija stranka in/ali gibanje, naj zvezna partija postane zveza zvez ali še nadalje enotna organizacija - tudi novi simboli (evropska rumena zvezda na modri podlagi) so nekatere močno motili in medfrakcijski spopadi se nadaljujejo z nezmanjšano močjo. Ne glede na to pa zadnji partijski program prvič od ustanovitve slovenske partije dopušča možnost za izstop iz socializma in Jugoslavije in vstopa v Evropo kapitalizma in demokracije.

Če odštejemo tisto vrsto (opozicijskega) odziva, ki v "Evropi zdaj" prepozna novo boljševisko krinko iste stare partije z novim obrazom kot pastjo za naivne, je partijski programski dokument v slovenski javnosti sprejet v smislu najresnejše napovedi prihajajočih velikih preoblikovanj političnega in družbenega področja. Za nekatere nastajajoče opozicijske prvake je bila pomembna razlika že v tem, da

slovenski komunisti sami napišejo svoj program in ne povzemajo ali slovenskim razmeram zgolj prilagajajo vsejugoslovanski partijski program. Opazna je odsotnost tradicionalne realsocialistične samoupravne ideologije in v razkošni brošuri je moč brati politična zagotovila in obljube, ki bi jih tudi slovenska partija pred dvema ali tremi leti brez pomislekov obsodila kot kontrarevolucionarne, anarholiberalistične in protijugoslovanske. Slovenska partija je med svoje politične cilje zapisala vse pozitivno, kar si je človeštvo izmislilo v zadnjih tisočletjih, iz česar sledi, da druge nove stranke ne ponujajo ničesar posebnega in so pravzaprav nepotrebne, kakor razglablja demokrat Tone Peršak:

“Trebja je skratka ugotoviti, da se v tem prilaščanju vsega pozitivnega izpričuje tradicionalna težnja ZKS, da pokrije in si na nek način prilasti vsa pozitivna prizadevanja slovenskega ljudstva v celoti in se še nadalje predstavlja za vodilno in edino res poklicano vodilno silo slovenskega naroda. Po tej plati je mogoče dokument EVROPA ZDAJ razumeti celo bolj kot neke vrste načelni razglas o posebnem zgodovinskem in celo nadzgodovinskem pomenu ZKS za Slovence in Slovenijo in manj kot dejanski program stranke med strankami” (Peršak, 1990: 151; Šešerko, 1990: 155). Ta nacionalnopartijski korporativizem holistične narave morda prej kaže na milno peno, potrebno vsaki stranki, “če eno razlaga, drugo pa dela”: partijski člani na najodgovornejših mestih največkrat ravnajo, kot da “Evropa zdaj” ni program njihove politične stranke, namenoma spodjedajo okroglo mizo novih in starih političnih subjektov v Sloveniji in trmoglavijo z večinskim volilnim sistemom, ki bo še nadalje pačil slovenski politični obraz, četudi oblast morda preide v roke podpisnikov Majniške deklaracije - en ali drug ekskluzivizem bo onemogočil možnost najboljšega političnega odgovora na Miloševićevo izsiljevanje in grožnje armade: slovensko vlado narodne enotnosti (L. Šešerko).

Drugi, partiji nekoliko bolj naklonjeni družboslovci, so spremembe označili za epohalne in pri tem opozarjali na pozabo temeljnih vrednot socializma - večje svobode človeka, samostojnosti in enakosti - ki so privlačile zatirane in deprivilegirane sloje v krog pozitivne utopije. Aktualno opevanje sodobnega kapitalizma kot vrhunca in konca zgodovinskega razvoja pozablja, da je razvoj socializma konkurenčno spodbujal razvoj kapitalizma in je ta v primerjavi z realsocializmom postal bolj socialističen kot socializem. Polom socializma za dalj časa diskreditira socialistično idejo ne glede na to, kako nekateri družboslovci dokazujejo, da sploh ni šlo za socializem ali marksizem. Socialistično samoupravljanje bo le še negativen primer, njegova prenova pa je ali jalov posel ali politična krinka za uvajanje kapitalistiških produkcijskih lastninskih odnosov. Po likvidaciji treh ključnih prvin socializma - družbene lastnine, samoupravljanja in socialne enakopravnosti - od njega ne ostane več ničesar. Njihova povezanost z materialno blaginjo, trgov, političnim pluralizmom, spoštovanjem človekovih pravic in pravno državo se vse bolj kaže za utopično, zato bo morala partija slejkoprej priznati, da ne gre več za prenovo socializma, temveč za pot v sodobni kapitalizem demokracije in ekonomske uspešnosti. Politična in ekonomska regresija in propad socializma pa je še vedno boljša možnost od umetnega podaljševanja življenja (prenove) socializma z represijo nad revščino. Marxova pričakovanja in prerokbe so se izjalovile: socializmu ni uspelo, je v zatonu in praktično ter duhovno poražen - s tem pa kapitalizem krepi svoje

stare adute na temo najboljšega ustrežanja človekovi naravi. Zanj ne obstajajo civilizacijske alternative, marveč zgolj variacije znotraj obzorja kapitalizma: morda kapitalizem res ni najboljša možna družba, vsekakor pa je najboljša mogoča in uresničljiva družba.

Socializem v primerjavi s sodobnim kapitalizmom ni dal otipljivega pozitivnega presežka - če pa je bilanca negativna, je ljudem vseeno za političnoekonomsko označbo družbe, ki jih je spravila v ekonomsko bedo in jih oropala pravic meščanske politične emancipacije. Videti je torej nesporem zaton "določene zgodovinske oblike socializma" - ta zlom realsocializma bo še dolgo zgovorno deloval kot strahilni argument vsaki alternativni - in čas bo pokazal, "ali sedanji začetki socialne revolucije vodijo v nov zgodovinski tip socializma ali pa v sodoben kapitalizem"(A. Kirn). Da pa imamo opravka s šolskim primerom "socialne revolucije", je zunaj vsakega dvoma: najprej radikalna sprememba in zamenjava ideologije, nato spremembe v strukturi nosilcev politične oblasti, in končno, delno izvedene in načrtovane spremembe v lastninsko-produkcijskih odnosih. Konservativni socialistični politični in ekonomski odnosi so postali ovira za razvoj produktivnih sil za družbeni napredek:

"Socializem je postal skrajno reakcionaren glede na svoje civilizatorsko poslanstvo, da pripravi materialne, duhovne in politične pogoje za odpravo meščanskega produkcijskega načina. Za njim ni vredno ne teoretsko in ne praktično žalovati. V ideološkem navdušenju nad njegovim porazom in velikimi obeti od privatizacije in kapitalizacije pa se vračam k razmisleku Marxove konstatacije, 'da je neslanost, da se svobodna konkurenca obravnava kot končni razvoj človekove svobode'" (Kirn, 1990: 139; Kavčič, 1990:133).

S politično akcijo za nenasilno spremembo politične ureditve po poti parlamentarne demokracije slovenska partija s programskim dokumentom "Evropa zdaj" skuša na pogorišču socializma uhraniti ali obraniti svoj legitimacijski potencial. Ta se je po opustitvi apriornega mandata hitro obrabljal in trošil kot učinek preteklega delovanja nenadzorovane politične moči. Od tod programski memento: zgodovina je pokopališče političnih idej in sistemov, političnih arhitektur in fantazmatskih projektov, sanjanih kot najboljših in izkazanih v omejenosti in toposti. Najnovejše s pepelom posuvano vzklikanje slovenske državopartijske oligarhije "Vive la difference!" opušča navade politične izključnosti in edino zveličavne pravovernosti, simbolizira konec ideologije političnega voluntarizma, monopartizma, partijskega dogmatizma in stalinske karizme voditeljev. Manifest vizionarsko kaže izvoljeno deželo v neskladju s trdo politično, ekonomsko in socialno stvarnostjo Slovenije, čemur opozicijski kritiki dodajajo oceno "pravljčnosti volilnega plakata". Sestop z ideoloških oblakov je za partijo trd in odpoved diktaturi proletariata kot podaljševanja državljanske vojne ter demokratičnemu centralizmu kot obliki militarizacije lastnega političnega gibanja s seboj nosi zasnovo klasične evropske večstrankarske strukture: v Sloveniji "Evropa zdaj" nagovarja "socialistično levico", socialiste, socialdemokrate, cilja celo na demokrate in liberalno inteligenco. V Jugoslaviji barakarskega socializma programski dokument nujno vodi v spopad z modelom egalitarnega socializma in močne federalne države. Z eskaliranjem pogovora gluhih se lahko po predvidevanjih družboslovcev okrepi spopad

programskih usmeritev, viden kot boj nacionalno usmerjenih karizmatičnih osebnosti - priprava za surovi spopad in boj za pokoritev protagonistov nasprotnih programskih usmeritev: proletarizirani jugoslovanski sloji so lahek plen nacionalističnih demagogov in jurišnih skvadristov, ki slovensko demokratizacijo doživljajo kot ogrožanje socialne eksistence in nacionalne identitete (Markič, 1990: 147; Vreg, 1990: 158; Zajc, 1990: 161).

Kar je v "Evropi zdaj" najbolj motilo, je to, da so padli vsi nekdanji partijski stereotipi, zato tudi ni bilo nobene navezave ali kontinuitete s prejšnjo partijsko linijo - celo stara partijska garda je v Sloveniji doumela, kam veter piha. Morda bi si lahko za nekaj časa še podaljšala svoj obstoj v novih političnih kostumih, a piš zgodovine bi jo vsekakor neusmiljeno odpihnil. Skoraj neverjetno je bilo, kaj lahko naredi ta eksistencialni strah partijskih struktur in porajajoča se strankarska konkurenca:

"Še pred nekaj leti je bil slovenski politični prostor zatohla in zatemnjena kamra, in okrogla miza ali kongres v Beogradu je predstavljal možnost mnogo bolj svobodomiselnih izmenjav pogledov in teorij. Danes pa je ozemlje Srbije in njenih satelitov prava mora, v Sloveniji pa politična scena dobiva vse bolj značilne poteze pluralistično strukturirane in svodobomiselnih zahodnjaških politik. Treba je priznati, da je k temu prispevala levji delež tudi slovenska partija - po desetletjih vlečenja napačnih potez je tudi ona končno potegnila pravo - čeprav morda tudi zadnjo (prav gotovo zadnjo na kraljevski način). Zmogla je toliko preudarnosti, treznosti, zdrave pameti, da je sprevidela, da se je njen čas iztekel in da je s svojo transformacijo v celoti dvignila tudi reformske zapornice" (Ferfila, 1990: 122; Brezovšek, 1990: 115; Fink-Hafner, 1990: 124).

Programski dokument slovenske partije subjektivira (civilno) družbo kot pogoj za desubjektiviranje državno-partijskega amalgama v razmerah implozije realsocialističnega samoupravnega modela - formulirano negativno - nedemokratskega, nedržavnega, neparlamentarnega in nestrankarskega urejanja družbe. Pri tem prihaja do temeljnega zgodovinskega paradoksa: komunistična partija postulira načela civilizacijskih pridobitev meščanskega sveta, do katerih se je v svojem pojmu opredeljevala absolutno destruktivno, kot dejavnost negativitete in revolucioniranja meščanskega sveta; partija prizna kapital in demokracijo ter pod pritiski načela realnosti sama predlaga meščanske rešitve, inverzno-zrcalno začetku svoje poti. Institucionalna togost, pomanjkanje učinkovite regulacije, kriza legitimnosti in legalnosti, izničenje produktivne funkcije sistema upravljanja, naraščanje interesnih spopadov in širjenje zunajinstitucionalnih oblik političnega delovanja in pritiskov - vse to je kazalo na nemožnost dolgoročneje zamenjave legitimacijskih mehanizmov z represivnim ohranjanjem statusa quo. Pri poglobljanju legitimacijske krize se oblikujeta dva izhoda, dve alternativni možnosti razrešitve: prva, "Evropa zdaj" slovenske partije, uvaja politični pluralizem in gradi postopkovne demokratične legitimacijske mehanizme (libertarni model reconciliacije, akomodacije in soglasja, kombiniran z decentralizirano strukturo moči; funkcionalno diferenciranje naj pripravi prehod iz enakosti v revščini k enakosti v različnosti ter sistemsko reintegrira dezintegrirano, segmentirano in anomično družbo); druga, "8. seja" srbske partije, inavgurira strategijo neostalinistične množične mobilizaci-

je od zgoraj, ki poveže levi radikalizem z nacionalizmom (avtoritarni model centralizirane sakralno-kolektivistične in eshatološke politične moči, ki uporablja arhetipe boljševiškega "antibirokratizma" in totalitarne nacionalistične ideologije).

Partija kot vladajoča "stranka" v enopartijskem političnem sistemu je bila ključni nosilec predmodernega političnega reda, zdaj pa ubira obe možni poti: pot kozmetičnih korekcij protimodernega boljševiškega modela z množično podporo oprijemanju vseh državno-političnih in represivnih vzvodov svoje vladavine, kot strategijo celovite modernizacije prostora politične intermediacije, pri čemer je predlog programskega dokumenta oblikovalo partijsko vodstvo v Sloveniji skozi zavest, da brez ideološke revizije ne bo moglo ohraniti svojih elitnih pozicij v politiki. Nekateri v slovenskem partijskem vodstvu, denimo Lev Kreft, so menili, da je v projektu uveljavljanja "novega socializma" centralno mesto v partijski strategiji zasedla naloga izpeljave kredibilnih volitev na pomlad 1990:

"Zvezi komunistov ni treba zmagati, doseči absolutne večine. Dovolj je, da uspe volitvam samim dati predznak lastnega dosežka, da torej državljani vedo, da je prav ta organizacija omogočila prehod iz enega političnega sistema v drugega. Hkrati pa doseženi standard državljskih volilnih pravic predstavlja nekaj podobnega kot nizka cena industrijskih izdekov: podre vsak zid, ki si ga v federaciji postavljajo politični monopoli. Po neposrednih volitvah kredibilnega tipa, ki bodo pripeljale na politično sceno nove politične subjekte, skupine in posameznike, bo težko kjer koli zahtevati ostajanje pri nižjem državljskem standardu" (Kreft, 1990: 163).

Vladajoča politokracija v jugovzhodnih republikah je skušala dosežati večjo notranjo homogenizacijo s politično akcijo grešnega kozla: širi negativne stereotipe o Slovencih kot egoistih, ki zapuščajo skupne socialistične ideje in razbijajo Jugoslavijo. Raziskave javnega mnenja so dokazovale, da si Slovenci izhod iz mednacionalnih konfliktov zamišljajo kot pridobitev popolnejše nacionalne suverenosti, vendar zavračajo obe skrajnosti, uvedbo izrednega stanja in razpad Jugoslavije. Pravica do samoodločbe je vzeta zares, saj skoraj polovica vprašanih meni, da je glede na tedanje politične razmere - smiselno razpravljati o odcepitvi Slovenije, čeprav večina še vedno pristaja na večjo slovensko nacionalno suverenost v okvirih nove jugoslovanske konfederativne ureditve. Čeprav Slovenci niso (še) zazrti v obnovo klasične meščanske družbe in se zanašajo na nov koncept socializma, pa se hočejo intenzivneje odpreti v širši družbeni prostor zahodne Evrope - jugoslovanski okviru se jim zdijo preozki in razvojno nespodbudni. In medtem ko predvsem srbska politokracija s forsiranjem populizma, militantnosti do drugače mislečih in agresivnosti do drugih nacionalnih partijskih elit prodira v federalne organe, Slovenci svojemu partijskemu vodstvu sporočajo, da bi v primeru nasilne zamenjave tega vodstva zaradi obtožb o kontrarevoluciji in nacionalizmu reagirali z nasprotovanji in upori (Klinar, 1990: 3-16; Delo, 7. 1. 1989: 20; Jambrek, 1985: 601-609; Hribar, 1987: 143-155; SJM, 1980-1989).

Prav od ustrezne "zvezne strategije" je bilo odvisno, ali bo slovenski partiji uspelo izpeljati prehod v demokracijo kot simbolni ali realni "sestop z oblasti" - v vrhu partije v tem času pred nastopom odločilnega novega leta 1990 računajo, da bi bilo vse, kar je manj od 30 odstotkov glasov na proporcionalnih volitvah, boleč

volilni poraz. "Evropa zdaj" ponuja asimetrično federacijo s Slovenijo v nekakšnem polkonfederalnem statusu s preostalim delom države. Avnojska federativna Jugoslavija je razpadala po logiki samih avnojskih pravil igre stare ideološke integrativnosti, ki jo je čas povozil: poskusi postopne demokratične reforme države so se znašli v linču z ihtavim revolucionarnim radikalizmom političnega monopoli-
sta, z - v veliki meri že "srbizirano" - zvezno partijo. Ta je v spačenem ogledalu ogle-
dovala svojo lastno radikalno podobo: radikalno opozicijo, ki zahteva novo pisa-
nje zgodovine, kazni za grehe komunistov, spremembe imen mest in ulic, da bi
znova začeli vse od začetka in na novo. Ostrina britve na frontah med revolucijo in
kontrarevolucijo, med kapitalizmom in socializmom, demokracijo in totalitariz-
mom, je na zenitno točko nujnih reform vodila reformam nasprotne sile dezinte-
gracije in unitarizma, politični model pa se je pred razpadom branil tako, da je svoj
delirij le podaljševal. Zamisel asimetrične federacije naj bi dopustila tistemu delu
države, ki to zmore, prestopiti razvojni prag modela "gradnje socializma". Tu se je
slovenski partijski predlog cepil na dve različici: prva je vztrajala na paralelizmu, t.j.
na hkratni suverenosti obeh držav, republike in federacije (trajne pristojnosti fede-
racije bi bile: zagotavljanje evropskih standardov svoboščin in človekovih pravic,
temelji političnega pluralizma, skupni trg, obramba in zunanja politika); druga je
prepričevala z zasnovo izvirne suverenosti republike in minimalnim izvedenim
dogovorom / družbeni pogodbi na (kon)federalni ravni. Sprejeti amandmaji k slo-
venski ustavi (27.9.1989) so s svojo epistemološko prelomnico - neodvisno od raz-
lag, kako ni pravne podlage za to, da bi slovenska skupščina zunaj veljavnega pra-
vnega sistema sama ocenjevala, ali bo izvajala zakone federalnih organov - prej
kazali v smer asimetrične federacije brez omenjenega paralelizma, na prepuščanje
zvezne države avnojski dezintegraciji in graditvi mehanizmov varovanja slovenske
republike pred federalnim razpadanjem.

Jugoslovanski politični prostor oznamuje delovanje treh kolektivnih politič-
nih dejavnikov: novih družbenih gibanj skupin za državljanske pobude, institucio-
nalna državopolitična ureditev in avtoritarna populistična gibanja. Državljske
pobude - politične zveze in združenja, ostanki novih družbenih gibanj, strokovna
združenja - so naravnane k spremembi konstitutivnih temeljev obstoječega politič-
nega sistema, kar se zgošča v odporu proti ekskluzivnemu položaju partije. Temu
nasproti postavljajo načelo inkluzivnosti: pravico vsakega individuuma do načel-
no enakega dostopa do vseh političnih institucij z uresničevanjem temeljnih člove-
kovih pravic in svoboščin, teorijo reprezentance in idejo narodne suverenosti.
Sodobne državljanske pobude so kljub poskusom politične marginalizacije poleg
Slovenije vznikale po vseh večjih jugoslovanskih mestih in vzpostavljale predpo-
stavke za moderno politično delovanje. Po svoji vsebini in formi so bile sorodne
tipu političnih akcij, ki so napovedovale evropske meščanske demokratične revo-
lucije - nacionalne partije pa so v nerazumevanju njihovega bistva pričakovale, da
bodo lahko te neinstitucionalizirane politične subjekte instrumentalizirale kot nov
vir legitimacije sistema.

Potreba po taki instrumentalizaciji je velika, saj se formalna politika členi s kon-
frontacijo institucionalnih subjektov okrog prerazporejanja politične in finančne
moči na ravni zvezne države in zvezne partije. Zvezni državnopartijski aparat je

segmentiran predvsem na nacionalne, a tudi regionalne, organizacijske in gospodarsko-branžne elite, ki se spopadajo za vse siromašnejše finančne vire. Ti spopadi se kažejo v sporih o proračunski, monetarni, davčni, zunanjetrgovinski in razvojni politiki. Zvezni partijski aparat je še posebej razcepljen na nacionalne komunistične elite: za porazdelitev politične moči konfrontacija poteka v prostoru uvedbe političnega pluralizma in ureditve jugoslovanske federacije. Sprememba obstoječega federativnega modela naj bi bila posledica spremembe moči na politični in ekonomski ravni - novi ustavni model bo ali okreplil Slovenijo in Hrvaško (konfederacija) ali Srbijo s sateliti (unitarna federacija). "Evropa zdaj" s konceptoma demokracije in asimetrične federacije, znotraj katere bi bil lahko uresničljiv konfederalni status Slovenije, prebija neučinkovito "ustavobraniteljsko" politiko slovenske partije, ki se je pod taktirko dr. Cirila Ribičiča osredinjala na minimalne koncesije in zavarovanje statusa quo. Nov koncept asimetrije se neposredno spopada s srbsko hegemonistično razlago jugoslovanske krize: po tej naj bi že veljavni "konfederalni" ustavni model sprožil sistemsko in socialno dezintegracijo na nacionalni podlagi. Ker se republike v zveznih organih po tej razlagi obnašajo kot vetoskupine in blokirajo vsakršno neparcialno politiko, je treba restavrirati "izvirno suverenost" federativne države - to bi pomenilo praktično odpravo konsenzualnega odločanja in širjenje oblik večinskega odločanja.

Srbska partija je pod Miloševićevim vodstvom propagandno potencirala položaj izkoriščane Srbije v odnosu na razviti sever - v taktičnopolitičnem pogledu je zato imela na razpolago ustavno "ekonomizacijo" ali "srbizacijo" lastne pozicije: v prvi varianti bi lahko ignorirala svoj formalni ekonomski status razvite federalne enote, zbrala okrog sebe nerazvite republike, politično osamila Slovenijo in Hrvaško ter ustavno razpravo zaostрила na liniji razviti-nerazviti znotraj veljavne institucionalne ureditve; v drugi varianti pa bi lahko poudarila svoj ekskluzivni položaj žrtve dolgoletne politične deprivacije in ideološke stigmatizacije Srbije v Jugoslaviji, za kar so krivi vsi drugi južnoslovanski narodi. Miloševićeva politika se je odločila za to drugo možnost in na ta način izgubila potencialne zaveznike ter množila politične nasprotnike. Slovenska partija je to ključno taktično politično napako s pridom izkoriščala za ideološko kritiko srbskega populizma in nacionalističnega šovinizma. S tako kritiko pa proizvaja predvsem nacionalni in ne toliko občedemokratični odpor srbskemu nacionalkomunističnemu populizmu: vstran so potisnjene Miloševićeve nedemokratične in totalitarne komponente antipluralizma, antiparlamentarizma in sploh antiliberalizma, kar docela marginalizira politično razločevanje na liberalce in konservativce, na reformatorje in tradicionaliste, na partijske demokrate in arhetipske boljševike - obstajajo zgolj "politični" Srbi, Hrvati, Slovenci itn.

"Srbski" izhod iz krize legitimnosti političnega sistema socialističnega samoupravljanja se imenuje avtoritarno populistično gibanje. Imamo nezadovoljstvo množic z veljavno družbeno in politično ureditvijo, ki ne zna zagotoviti ustreznega političnega in socialnega obstoja, porajajo se ideje o alternativnih oblikah sistema, medtem ko kredibilnost obvezno veljavne uradne ideologije pojema tudi med partijskim članstvom (A. Heller). Ustavitev dezintegracije Srbije in deklasiranja srbskega etnikuma na Kosovu z lahkoto metamorfirata v temeljni kristalizacijski točki

medsebojne podpore državno-partijske politike in avtoritarno-populističnega gibanja. Izhodišče za to izmenjavo legitimacijskih kartic je preprosto: gibanje podpira srbsko politiko v izvajanju republiške in federalne reintegracije, Miloševićeva politika pa podpira "samoorganizirano" ljudstvo kot zgodovinsko-politično in moralno napredno dogajanje. Vzajemna podpora postulira politično homogenost ljudstva in državno-partijskega vodstva: zgrajena je plebiscitarna legitimacija politične oblasti, ki zdaj lahko zanemari še tistih nekaj formalnih procedur - širi se prezir do kakršne gakoli parlamentarizma, politične razprave so po režimskih medijih prikazovane kot odvečno brbljanje, izgubljanje časa, zavlačevanje, saj je že vse znano in povedano, na vrsti je le še "akcija". V klasičnem totalitarnem toposu - zarote, žrtve, zgodovinska odgovornost, narodna posebnost ipd. - je posebej izostrena antipluralistična naravnost: politična zgodovina druge polovice 20. stoletja v Evropi ne pomni nobenega podobnega dogodka, kot je bil množični miting pred jugoslovansko skupščino februarja 1989 takoj po zboru v Cankarjevem domu, kjer je v imenu milijonskih množic uradno zahtevana prepoved novih političnih zvez/strank v državi (Kasapović, 1990: 167-174).

Že zgolj nacionalni pluralizem sproža strah, spotiko in agresivnost, kar pripravlja teren za nacional(istič)na gibanja in homogenizacijo z vse verjetejšo možnostjo militantnih spopadov.

Uradna slovenska politika se na vse to odziva z "metateoretično" "Evropo zdaj", ki ideološko podpre že sprejete amandmaje k slovenski ustavi: oba dokumenta nosita pečat opuščanja "načela ugodja", posebne misijonarske vloge Slovenije v jugoslovanski federaciji - namesto "nemogoče" demokratizacije Jugoslavije je pod samoopravičevalnim geslom "Z Jugoslavijo k Evropi" dodobra podgrajen rezervni scenarij "zgolj" demokratizacije Slovenije in izdelave varnostnih mehanizmov preživetja republike v najhujšem primeru, "načelo realnosti". Načeloma se slovenska partija ne odpoveduje Jugoslaviji, toda omenjena dokumenta daleč presejata nekakšno "usklajevanje" z zveznimi ustavnimi amandmaji in vnašata nove prvine političnega pluralizma, svobode političnega organiziranja, podjetništva in demokracije, v največji meri praviloma predhodno "izdelanih" v ZSMS in slovenski opoziciji. Partijsko delo je izpeljava: politična demokracija in podjetništvo zahtevata (asimetrično) federativno državo, oblikovano na podlagi nacionalne suverenosti vsakega konstitutivnega dela. Ustavnopravni izraz politične volje slovenskega naroda, "da so na svoji zemlji sami svoj gospodar" (M. Ribarič), je zapis samobitnosti in prenosa dela svojih suverenih pravic v izvajanje zveznim organom, vendar federacija nima (več) nobenih izvirnih funkcij, takih, ki ne bi izhajale iz članic zvezne države.

Tako slovenski amandmaji - zadnji tovrstni ustavnopravni partijski poseg - suvereno določajo, da: prvič, so nosilec oblasti poleg delavskega razreda tudi občani; drugič, se ukinja nelastninski koncept družbene lastnine, saj se človekov družbenoekonomski položaj poleg dela utemeljuje tudi na lastnini; tretjič, družbeno ureditev temelji na spoštovanju pravic in svoboščin človeka in državljana, izhajajoč iz zgodovinskega spoznanja, da so vsi ljudje po rojstvu svobodni in enaki, na demokraciji, pluralizmu in enakopravnosti vseh oblik lastnine; četrtič, uvajajo politični pluralizem kot ustavno kategorijo brez socialistično-samoupravne oznake - ta

pojem je ohranjen ponekod, a brez pojasnilne opredelitve, da gre za posebno obliko diktature proletariata; petič, uvajajo sindikalni pluralizem; šestič, prvič govorijo o pravici ustanavljati politične organizacije ali se jim pridruževati - zajamčena je pravica do svobodnega političnega združevanja brez ideološkega ali političnega omejevanja; sedmič, ne dajejo več partiji "usmerjevalne funkcije" ali položaja glavne pobudnice in nosilke politične dejavnosti, vodilne idejne in politične sile z nalogo varstva družbene ureditve - kot prvina razvoja je opuščena socialistična revolucija; osmič, družbenopolitični zbor tridomne socialistične skupščine lahko postane zbor splošnega političnega predstavništva; devetič, slovenski narod si pridržuje trajno, celovito in neodtujljivo pravico do samoodločbe, vključno s pravico do ocepitve - ta pravica je glede na teorijo konzumiranosti nadustavna in trajna; desetič, ekonomska suverenost je sestavni del pravice do samoodločbe - slovenska skupščina mora pri prevzemanju finančnih obveznosti za federacijo upoštevati materialne zmožnosti republike; in enajstič, če federalni organi sprejmejo odločitve v nasprotju z ustavno določenimi pristojnostmi in posežejo v ustavni položaj ter pravice Slovenije, je slovenska skupščina dolžna sprejeti varovalne ukrepe (Ribarič, 1990: 216-223).

Beseda teče o edinstvenem trenutku zgodovine, ko lahko za nekaj mesecev govorimo o praktičnem obstoju demokratičnega socializma v Sloveniji, tej kontingentni mešanici postavk samoupravnega socializma in liberalne demokracije. Projekt "Evropa zdaj" slovenske partije konstituira kombinacijo socialistične legitimne oblasti, meščanske opozicije, pravne države in civilne družbe - kar neposredno ogroža modele nacionalnega boljševiškega socializma v drugih delih jugoslovanske federacije. Pod "slovensko-albansko kontrarevolucijo" je podstavljena mitingarska bomba, ki vrže v zrak vso državo in odtishmal Jugoslavija figurira kot nezavedno Evrope, Slovenijakosovo pa kot nezavedno Jugoslavije. Politika je zabrstela v svetlobi fantazmatskih projektov - denimo: "samostojna Slovenija", "močna enotna Srbija", hrvaška "jugoslovanska sinteza" - katerih užitek je temeljil na njihovem neizrekanju, v organiziranem fantazmatskem užitku neizgovorjenega ozadja utemeljujočih konceptov odcepitve Slovenije na eni in Srboslavije na drugi strani. V prenehanju učinkovanja ideologije socialističnega samoupravljanja kot "cementa" družbenih vezi se znotraj ideološkega razsula rojevajo vsakovrstne prikazni: izjemno nevaren trenutek radikalne kontingence, ko simbolni prostor polnijo blodeči "lebdeči označevalci", osamosvojeno pričakujoč novo artikulacijo, poleg demokratičnih možnosti s seboj nosi potence obnovljene totalitarne Revolucije in znova inkarnirane homogene prozorne družbe.

V to - namišljeno "jugoslovansko" smer - najbolj pritiska armadni vrh, ki ga dražijo napisi po tujih časopisih o tem, da je poleg Miloševića zadnja trdnjava boljševizma, "Evropa zdaj" pa naj bi pokazala, da je - tako New York Times - "vladajoča komunistična partija zdaj prvič nakazala, da utegne dovoliti večpartijsko demokracijo". Čeprav se počasi premika tudi v zvezni partiji, "slovenski primer" prednjači: "Slovenija, ena izmed šestih republik v Jugoslaviji, je že dovolila ustanovitev več neodvisnih političnih strank in namerava prihodnje leto imeti svoje prve svobodne parlamentarne volitve v zahodnem slogu" (19). Večstrankarstvo bi za JLA pomenilo odpravo partijske organizacije in depolitizacijo armade. Šef armad-

ne partije, viceadmiral Šimić, slovenske partijske in opozicijske politike opozarja, da je armada nastala po zaslugi partije. Za poglobitve značilnosti - revolucionarnost, ljudskost in jugoslovanskost - se ima armada zahvaliti partijski organizaciji in njenemu delovanju v JLA. Partija v armadi je eden najpomembnejših dejavnikov zagotavljanja bojne pripravljenosti in njena ukinitve bi pomenila, da bi armadi "vzeli moč". Viceadmiral Stane Brovet k temu dodaja, da bi armada kvečjemu podprla politični pluralizem, ki ni večstrankarski:

"Uvedba večstrankarskega sistema bi pomenila depolitizacijo JLA. Ta bi izgubila svojo ljudsko naravo, kar pomeni, da tudi tega imena ne bi mogla več nositi, razen če bi ga obdržala demagoško. Postati bi morala profesionalna, apolitična vojska plačancev, ki bi služila kateri koli vladajoči stranki. Njeni pripadniki ne bi imeli enakih ustavnih pravic kot drugi občani SFRJ, hkrati pa v armadi ne bi mogla obstajati organizacija ZK, ki šteje skoraj 80.000 ljudi. Tako bi se tudi ti člani zveze komunistov znašli v ustavno neenakopravnem položaju z drugimi, ki imajo pravico do svobodnega združevanja. Moralno-politično stanje bi bilo, kot eden temeljnih dejavnikov naše bojne pripravljenosti in moči, nevarno ogroženo, to pa bi povzročilo tudi mnoge druge negativne posledice" (Delo, 27. 10. 1989: 6).

Delovna skupina za programski dokument "Evropa zdaj" je morala v takih političnih razmerah - ob vse "radikalnejši" slovenski opoziciji in ZSMS za vratom ter odprti "fronti zavračanja" zvezne partije, Miloševića in armade - lomiti odpore spremembam tudi v lastnih vrstah in v slovenski partiji nasploh. Ti protireformni vsebinski odpori so se dostikrat kazali v obliki zavračanja oblike, novih evropskih simbolov: nekateri "starejši tovariši" so bledih obrazov in s prepadenostjo razpravljali, kako partijska baza te poteze ne bo razumela in sprejela, hoteli več časa za razpravo, se počutili izigrane ob kršitvi veljavnega statuta in po pravilu spraševali, kje je rdeča barva. Mimogrede, ko Kučana vprašajo, kakšen je njegov odnos do novih evropskih barv in koliko je še rdeč, jim je ta odvrnil, da je paradižnik najbolj rdeč takrat, ko ga prerežeš; njega da so v tem obdobju tolikokrat prerezali, da je povsem jasno, koliko je rdeč v razmerju do novega partijskega programa. Partijska programska delovna skupina iz znamenite "podmornice" je simboliko videla v popolnem skladju s programom in geslom "Evropa zdaj" ter se večinsko vendarle opredeljevala za diskontinuiteto na programski in simbolni ravni, kamor je spadalo tudi novo ime stranke ne-več-Partije. V skupini je bilo močno prisotno prepričanje, da je nasprotovanje simbolnim rezom izraz nestrinjanja z radikalnim programskim zasukom - a obveljalo je Kučanovo mnenje, da je bistven programski zasuk, saj bi razprava o spremembi zunanega videza člane partije odvrčala od vsebinskih zastavkov; za spreminjanje imena organizacije naj bi bilo časa še dovolj (Ribičič, 1990: 71-72).

Na 31. seji centralnega komiteja slovenske partije, 26. oktobra 1989 je v uvodni predstavitvi programskega dokumenta "Evropa zdaj" dr. Ciril Ribičič izrazil prepričanje, da ta program "ni simbol konca socializma, ampak spodbuda razvoja njegove demokratične inačice", demokratičnega socializma po meri Slovencev in drugih narodov Jugoslavije. Seveda je šlo točno za to - za konec socializma: še sam uvodničar priznava, da je za ključno tematiko politične demokracije "značilna reafirmacija klasičnih pridobitev meščanske revolucije". V tem leži tudi razlog vklopit-

ve programskega dokumenta v že znano propagandno podobo separatistične in protirevolucionarne Slovenije ter slovenske partije: evropska rumena zvezda na modri podlagi je kronski dokaz monstroznih obtožb. K temu dodaja, da je dokument "tak, kot da je še pet let časa za preobrazbo v resno politično organizacijo" - v tem obdobju petih let tja do verjetnih prvih demokratičnih volitev leta 1994 (!) bi se lahko partija postopoma naučila voditi politične bitke na odprtem političnem trgu. Če pa bi partija hotela nastopiti že na pomladanskih volitvah leta 1990, je treba napisati povsem drugačen program, a že za "Evropo zdaj" ni med članstvom preverjeno, ali morda ta dokument kot celota nastopa kot alternativa in ne izraža večinskih opredelitev v slovenski partiji. Ravno na ta prepad med partijskim članstvom in vodstvom so namreč referirali nekateri člani centralnega komiteja slovenske partije, ko opozarjajo, da za partijo ne bi bilo najbolje, če bo svojemu članstvu menjala programe, zastave, simbole in jih prepisovala iz stranke v stranko, pri tem pa zaračunavala visoko članarino in skrbno pazila, da ji kdo drug ne bi zlezal na oblast: "Kot kaže, se je aparat CK ZKS spremenil v kovačnico novih idej, pri tem pa v tej hiši ni nikogar, ki bi le malo pogledal, kaj se nam dogaja v osnovnih in občinskih organizacijah. Najbrž nisem edini, ki bi si želel, da bi v občinah imeli po enega malega Kučana" (J. Matekovič).

Kljub temu posebljenemu občemu ekvivalentu reformske poti se v cekajevski razpravi krešejo povsem diametralno nasprotna stališča. Avgust Majerič meni, da bo z "Evropo zdaj" veliko ljudi zmedenih: "Če bi takšen program pred desetimi leti le sanjal in če bi mi to policija dokazala, bi bil kar po nekaj členih kazenskega zakona obsojen za kontrarevolucionarno rušenje države". Evropa je kapitalistična in kapitalizem temelji na prevladi zasebne lastnine, tako kot realni socializem temelji na prevladi oblasti; samoupravni socializem naj bi razbil prevlado lastnine in oblasti, kar iz predloženega programa ni več razvidno. Pritegnila je Katja Vadnal z oceno, da želi partijski vrh s tem programom postati všečen vsem - to je morda dobro, a nevarno, saj partija ne more biti vsem po volji. Tako se denimo programa partije in Slovenske kmečke zveze v kmetijstvu popolnoma ujemata: "Pustimo že enkrat Slovenski kmečki zvezi, da zagovarja interese kmetov". Z rumeno zvezdo kot novim partijskim simbolom se ne gre šaliti: predlog je nestrokovno načrtovani plagiat, katerega večnamensko uporabo poleg Evrope dokazujejo zastave Kitajske, Zaira, Kameruna in Vietnama; končno, čemu sploh poudarjanje "evropskosti" z gesli, ko je Evropa gospa Thatcher in tovariš Ceausescu. Še bolj sarkastičen je "poslednji boljševik", Vinko Hafner, ki v zavrnitvi vsega komunističnega predloženega simbole karikira s predlogom, da bi poleg rdeče še rumeno zvezdo zamenjali z lipovim listom, namesto gesla "Za evropsko kakovost življenja" pa napisali: "Slovenija, moja dežela, pohiti v ljubeznivo bogato Evropo".

Vključitev v Evropo je po Hafnerju možna le pod pogoji, da ne bi preprečila graditve "ekonomske uspešne in demokratične socialistične samoupravne družbe", da to Slovenije in Jugoslavije ne bi v nobeni obliki vključilo v NATO in da vključitev ne bi ovirala sodelovanja s socialističnimi in neuvrženimi državami. Tako tudi objektivno dane razlike med različnimi deli Jugoslavije ne morejo biti osnova trganja medsebojnega sodelovanja in za "teritorialno oblikovanje nekakšne asimetrične federacije" kot sklopa razvitejših republik na eni strani in nerazvi-

tih na drugi. "Evropa zdaj" tu vodi v "nesmiselno delitev Jugoslavije na prosvetljene Evropejce in na zaostale Balkance" - prav zato zvezna partija ne more biti zgolj zveza zvez, od katerih vsaka od partij predstavlja svoj narod in svoj nacionalni delavski razred, temveč enotna politična organizacija s potrebno idejno in akcijsko enotnostjo, da poveže Jugoslavijo. Federacija v predloženem dokumentu ni več opredeljena kot samoupravna skupnost, pritegne Sergej Kraigher: za lepo embalažo se skriva bistveno spremenjen značaj države in se sprejemajo podlage iz drugih (zahodnih) sistemov, katere je čas "že presegel". Nasprotno profesor Bibič - ki sicer v "svinčenih časih" odigra žalostno vlogo neposrednega izvajalca čistke skupine profesorjev na Fakulteti za družbene vede (FSPN) - polemizira, kako so nacionalni interesi "nesporno področje", se pravi področje, o katerem se ne razpravlja: pri odločanju o vitalnih vprašanih narodov ne more priti v poštev načelo večinskega preglasovanja, ampak le soglasje. Z njegovo ugotovitvijo, da je samoupravljanje "zgodovinska nujnost", se v sklepni besedi - tik pred tem, ko bodo paradoksalno vsi člani centralnega komiteja slovenske partije "slogaško" glasovali za sprejem programskega dokumenta "Evropa zdaj" - strinja partijski šef Kučan: "Osrednje vprašanje dokumenta je naš odnos do samoupravljanja. Samoupravljanje je eden bistvenih značilnosti našega gibanja, je velika ideja, kot njeni dediči nosimo odgovornost za to, da je ne bi kompromitirali." Samoupravljanje kot "dota" na poti na Zahod - mimogrede, izvor samoupravne ideje in njena teoretska konceptualizacija je na Slovenskem povezana z imenom dr. Andreja Gosarja in krščansko-socialnim gibanjem med svetovnjima vojnoma, pa kajpada s Kardeljevim plagiranjem in prisilnim molkom o slovenski politični zgodovini zunaj komunistične epopeje - bo po Kučanu omogočila življenje v drugačni družbi, ki se bo tokrat upravičeno imenovala socialistična: "Navsezadnje se naše ambicije ne zaustavljajo na mejah Jugoslavije in tudi ne na mejah Evrope" (Delo, 27. 10. 1989: 3).

Boljševiški odmev izrečenega odzvanja v novi "svetovni proletarski revoluciji" slovenske partije: po nemškem proletariatu, Stalinovi Moskvi in Titovem Beogradu bo zdaj Kučanova demokratično-socialistična in samoupravna Ljubljana nova luč v razvoju človeštva in bo Zahodu kazala, "kakšen svet želimo". Za Kučana kot dejansko vrhunskega politika je bila Slovenija premajhna: toda kaj, ko je njegovemu pohodu v svet, njegovi kombinaciji nestranskarskega političnega pluralizma, ostanok komunizma in nastavkov nacionalizma ter liberalizma nasproti stala Miloševićeva "jugoslavenarska" godlja frustriranega srbskega nacionalizma, predezanega z balkansko različico boljševiškega leninizma. Demokratizacija celotnega jugoslovanskega prostora ni bila možna brez soglasja tistih komunistov, ki so brez-pogojno priznavali demokracijo in brez zadržkov sprejemali večstrankarski politični pluralizem - takih pa je bilo celo v slovenskem partijskem vrhu malo. Kot komunista sta Kučan in Milošević najprej ravnala kot Slovenec in Srb, zato med njima v tem obdobju mnogi v Jugoslaviji niso videli posebne razlike in - tako kot eden od voditeljev srbske (demokratične) emigracije, Desimir Tosić - ugotavljali:

"...čeprav Kučan in Milošević na prvi pogled nimata nič skupnega, sta zavoljo metod, ki se jih poslužujeta, objektivno ista ali pa sta si vsaj najbolj podobna v Jugoslaviji. Američani bi temu rekli mission impossible: z zastarelo ideologijo in neuspešno partijo še vedno hočeta ohraniti delček 'nepartijskega' socialističnega

pluralizma, v katerem je 'integracijska sila' ena sama partija. Prepričan sem, da se bosta do konca prisiljena odločiti samo za enega izmed možnih vzhodnoevropskih socializmov, za kitajskega ali poljskega" (Delo, 11.11.1989: 21).

Na očitke, da je slovenska partija podobna kmetu, ki je imel še tisoč lepih idej, kako ozdraviti bolno kravo, a šele potem, ko je že crknila - je Kučan odvrčal, da je novi program "Evropa zdaj" nedodelan in poln pomanjkljivosti, ne pa seznam končnih resnic. Z "drugo stranjo", srbsko partijo, je vedno pripravljen na kulturni dialog, v tem času napovedani "miting resnice" v Ljubljani pa je očitna provokacija: "Tudi Slovenci smo bili užaljeni, ko so Srbi odklonili našo pobudo za pogovore. Zato organizatorjem mitinga sporočamo, da smo se pripravljene z njimi pogovarjati, toda na način, ki je tu v veljavi. Strpno in brez vnaprejšnjega izključevanja tistih, ki imajo drugačna mnenja kot oni." Slovenskim komunistom nihče ne more pripisovati separatizma in jih izločati ali izključevati iz zvezne partije - za Kučana mora biti bližnji 14. zvezni partijski kongres kongres dialoga in strpnosti, ne pa kongres bojkota in razcepa. Še več: "Jugoslavija mora imeti skupni program, v katerem mora biti prostor tudi za Miloševića (Evropa zdaj!, 1989: 11; Delo, 16.11.1989: 7). Tako kot je v Nemčiji tridesetih let od strani spodbujani spopad med levičarji - komunisti in socialdemokrati - odpiral vrata pohodu Hitlerja na oblast, najodgovornejši komunistični voditelji po Jugoslaviji zunaj Miloševićeve Srbije z medsebojnimi konflikti, nesposobnostjo sporazumevanja in naivnim "münchenkim" umikanjem pripravljajo Miloševiću prostor za vse večjo oblast in za uresničevanje vsejugoslovanskega načrta: odmev, ki ga je slišati na klic "Evropa zdaj", je presenečenje zgolj za ignorante - "Velika Srbija zdaj!".

LITERATURA

- Balažic, Milan (1989): Kako daleč si upa ZKS? Odgovor! Teleks, 19.10.1989, št. 41, str.12.
 Dnevnik, 21.10.1989, št. 287, str. 2, Kdo tam ploska in žvižga? (pozdravni nagovor predsednika predsedstva CK ZKS Milana Kučana na Borštниковem srečanju v Mariboru).
 Delo, 11. 11. 1989, Sobotna priloga, str. 20, Delavski razred, kdo si? (J. Gačeša).
 Delo, 24.10.1989, št. 247, str. 2, 5, JLA dobiva odločilno besedo v državi (S. Crnica); Rekli so: Sosedji nimajo radi človeka, ki je požgal lastno hišo (izjava predsednika predsedstva CK ZKS Milana Kučana za Primorski dnevnik), Boris Jež: Kdo bo v "konservativni internacionali"?
 Delo, 27.10.1989, prav tam, str. 6, Rekli so: Armada je nastala po zaslugi partije (viceadmiral Petar Šimić, v oddaji TV Beograd Teme i dileme/Borba), Strankarski pluralizem ni sprejemljiv (viceadmiral Stane Brovet, v Oddaji TV Beograd Teme i dileme/Borba).
 Delo, 27.10.1989, prav tam, str. 3, Burna razprava ob spremembah, ki jih ponuja osnutek programskega dokumenta, Brez tveganja se ne zgodi nič velikega, Razmere terjajo spremembe in morda boleč preobrat, Barve naših simbolov (J. Gačeša, J. Klasinc, B. Soban, J. Taškar, M. Žitko); Borba, 27.10.1989, št. 300, str. 4, Programski kriterijum - Evropa u kući (V. Simonović).
 Delo, 11.11.1989, Sobotna priloga, str. 21, Pobeg iz družine si lahko privoščijo le Slovenci (intervju z D. Tosićem: N. Gače).
 Evropa zdaj, osnutek programskega dokumenta za 11. kongres ZK Slovenije, Ljubljana, 2.11.1989 (Milan Kučan: Za evropsko kakovost življenja, Ciril Ribičič: Zaupamo, da bi nam

- zaupali); Delo, 24.10. 1989, prav tam, str. 1, 8, ZKS želi biti hkrati stranka in gibanje (B. Soban), Tema dneva: Prestop v prihodnost (B. Soban), Osnutek programa ZKS: Za evropsko kakovost življenja.
- Ekar, M (1989): Evropa zdaj!, 8.12.1989, str. 11, Evropski "nacionalisti"; Delo, 16.11.1989, Če je krava crknila, dobre ideje ne pomagajo več.
- Ferfila, Bogomil (1989): Partija brez delavskega razreda - skica slovenskega partijskega ekonomskega programa. Delo, 14.10.1989, Sobotna priloga, str. 23.
- Ferfila, Bogomil (1990): Program je funkcija časa in razmer, prav tam, str. 122-124 (122); prim. tudi: Marjan Brezovšek: ZK na razpotju, prav tam, str. 115-117; Danica Fink-Hafner: Novi program in modernizacija Zveze komunistov, prav tam, str. 124-127.
- Kasapović, Mirjana (1990): Jugoslovanski politični prostor, prav tam, str. 167-174.
- Kirn, Andrej (1990): Zaton ali prenova socializma?, prav tam, str. 136-139 (139) - nav. citat v citatu: Marx-Engels, Temeljna izdaja I, 8. zv., DE, Ljubljana 1985, str. 463; prim. tudi: Bogdan Kavčič: Partija in samoupravljanje, prav tam, str. 133-136
- Klinar, Peter (1990): Mednacionalni in medetnični konflikti v Jugoslaviji, prav tam, str. 3-16; prim. tudi: D. Buvač: Ni vse zlato, kar se sveti - vzhodna in zahodna reformna fronta, Delo, 7.1.1989, Sobotna priloga, str. 20; Peter Jambreč: Slovenija 2000, Nova revija 37-38/1985, str. 601-609, Nova revija 39-40/1985, str. 902-908; Tine Hribar: Gentilizem in antigentilizem, v: Slovenija v jugoslovanski federaciji, FSPN, Ljubljana, 1987, str. 143-155; Raziskave Slovensko javno mnenje (SJM), RI FSPN, Ljubljana, 1980-1989
- Kreft, Lev (1990): Jugoslovanska sinteza: procesi integracije-dezintegracije, prav tam, str. 163-166 (163)
- Markič, Boštjan (1990): Obnavljanje legitimacijskega potenciala ZK, prav tam, str. 147-149; France Vreg: Za humani socializem, prav tam, str.158-161; Drago Zajc: Paradoks v zvezi s samoupravljanjem, prav tam, str. 161-162
- Meršol, Mitja (1989): Večstrankarski sistem v Jugoslaviji? Delo, 27.10. prav tam, str. 20.
- Peršak, Tone (1990): Skrivnost Pandorine skrinjice, Teorija in praksa, let. 27, št.1-2, Ljubljana, str. 149-152 (151); prim. tudi: Leo Šešerko: Ni evropske kvalitete življenja brez Evrope, prav tam, str. 155-157
- Ribarič, Miha (1990): Amandmaji k slovenski ustavi, prav tam, str. 216-223
- Ribičič, Ciril (1993): Rad sem jih imel, Mihelač, Ljubljana, str. 71-72, 158; Delo, 27.10.1989, prav tam, str. 3, Halo, Tomšičeva...